

POVIJEST OSJEČKE TVRĐE

Obilježavajući 140 godina postojanja, Muzej Slavonije u Osijeku priredio je jednu od najvažnijih izložaba ove godine s oko 400 artefakata koji svjedoče o poznatim, ali i gotovo nepoznatim detaljima iz povijesti osječke Tvrđe u autorskoj koncepciji dr. Mladena Radića koji je okupio najznačajnije stručnjake

piše: Marina TENŽERA

Izložba „Tvrđa u Osijeku“ u osječkom Muzeju Slavonije, vrhunac je niza svečanosti kojima se obilježava velika obljetnica - 140 godina postojanja muzeja (!), a riječ je o jednoj od najvažnijih izložaba ove godine u Hrvatskoj koja donosi niz poznatih, ali i gotovo nepoznatih detalja iz burne povijesti Tvrđe.

Muzej Slavonije osnovan je 1877. kao Muzej slobodnog i kraljevskog grada Osijeka u Tvrđi, pa je danas ne samo jedna od najstarijih muzejskih institucija u Hrvatskoj, već i najveći kompleksni (opći) muzej u državi, s fondusom građe većim od pola milijuna predmeta i sa čak 170 zbirki europske vrijednosti. U obljetničkoj godini Muzej je dobio prostor u Gornjem gradu, koji u dogodno vrijeme namjerava staviti u funkciju, dok će i dalje najvećim dijelom svog djelovanja biti vezan uz Tvrđu u kojoj djeluju mnogobrojne muzejske cjeline, kako ističe ravnatelj MSO-a, Denis Detling.

Svečarska izložba s nizom atraktivnih artefakata utemeljena je na nizu istraživanja u autorskoj koncepciji dr. Mladena Radića, koji je okupio najznačajnije stručnjake za pojedine povijesne segmente, a sâm je obradio središnju temu, nastojeći što detaljnije prikazati povijest Tvrđe. Putovanje kroz izložbustoga nudi uzbudljivu povijest Osijeka koji se razvijao s Tvrđom, dijeleći njezinu sudbinu kroz stoljeća i koja je bila i glavni adut prilikom pokušaja da Osijek postane europski grad kulture.

Izložba nudi uvid u brojne arheološke nalaze, prikazuje izgradnju i rušenje tvrđavskih bedema, povijest 78. osječke pukovnije i tvrđavskog groblja, ali i javnosti gotovo nepoznatu sakralnu baštinu, te umjetnički i kulturni život. Posebna pozornost posvećena je dje-latnicima i događajima iz 140 godina dugo povijesti Muzeja.

Zračni snimak tvrđe

Povijest osječke Tvrđe

Oko 400 artefakata (legendi, zemljopisnih karata, fotografija, umjetnina, medalja, povijesnih dokumenata) rekonstruiraju povijest Tvrđe, čije je granice danas teško odrediti jer su dobrim dijelom nestali bedemi i obrambene strukture. Ipak, iz arheoloških je istraživanja i povijesnih podataka jasno da je taj geološki mali, povišeni i izdvojeni prostor bio kontinuirano naseljen. Kao što je keltska i antička Mursa

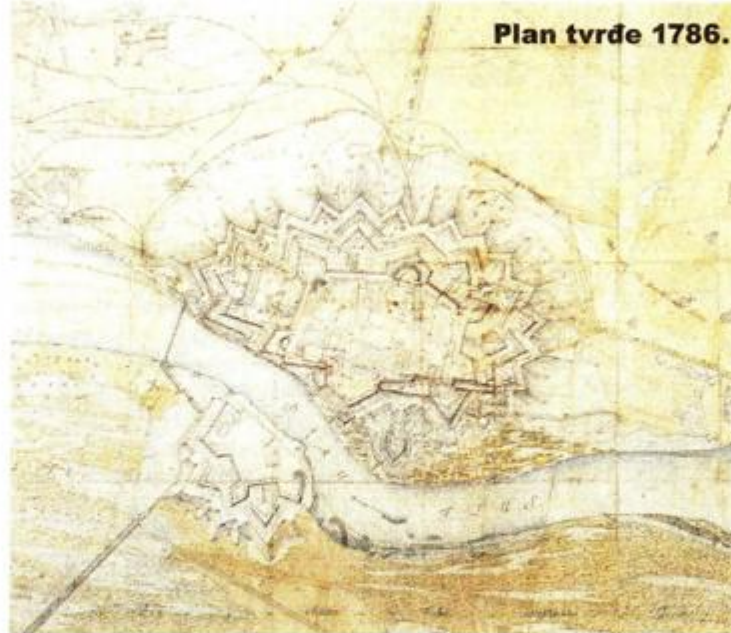
nastala na povišenom prostoru desne obale Drave, na povoljnom mjestu za prijelaz preko rijeke, tako su u prapovijesnom razdoblju bili naseljeni skućeni prostori uzvisine današnje Tvrđe, o čemu govore nalazi s recentnih arheoloških istraživanja. Nakon propasti Murse, na njenim zapadnim rubovima nastalo je srednjovjekovno naselje koje se prvi put spominje u dokumentu iz 1196. godine, kao Ezek, na važnom prijelazu rijeke Drave skelom, koja

je dugo bila uzrok sporova.

Već u 14. stoljeću u Osijeku je postojala župna crkva sv. Trojstva čiji su značajni arhitektonski ostatci (kameni portal, zidovi, baze stupova), kao i važni arheološki nalazi (nadgrobna ploča Filipa Koroga iz 1394. godine), pronađeni tijekom nekoliko arheoloških iskapanja u posljednja dva desetljeća na mjestu današnjeg franjevačkog samostana i crkve sv. Križa. Članovi obitelji Korogi, kao jedne od najznačajnijih velikaških obitelji Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, postali su vlasnici Osijeka još prije sredine 14. stoljeća i od njega su napravili svoje upravno i stambeno središte. O značaju i veličini utvrđenog grada (oppiduma) i njegovog podgrađa govore i nalazi velikih gotičkih kamenih doprozornika koji su iskorišteni za izgradnju austrijske utvrde u 18. stoljeću. U gradu su odsjedali kraljevi (Matija Korvin, Vladislav Jagelović) kao i brojni magnati (Nikola Iločki), što sve

Muzej Slavonije - osnovan 1877. kao Muzej slobodnog i kraljevskog grada Osijeka u Tvrđi - danas je ujedno i najveći kompleksni (opći) muzej u državi s fondusom građe većim od pola milijuna predmeta, a sa 170 zbirki raštrkanih na nizu lokacija, više nego ikada ima potrebu za jednom objedinjenom lokacijom dostatnom za svu građu

Plan tvrđe 1786.

govori u prilog tezi da je Osijek bio značajno gradsko utvrđeno srednjovjekovno središte na važnom prijelazu preko Drave. O tome govori i popis stanovništva iz 1496. godine koji ima neprocjenjivu važnost za razumijevanje povijesti grada. Popisano je 218 građana, njihov društveni i bračni status, zanimanje, pa čak i nadimci.

Nakon smrti posljednjeg Koroga, Gašpara, 1472. godine, mijenjali su se vlasnici grada, sve do poraza kršćanske vojske na Mohačkom polju 1526. godine, kada je turska vojska zauzela Osijek. Kao dio Osmanlijskog Carstva, Osijek je ostao sve do 1687. godine.

Turski Osijek

Sultan Sulejman je nakon pobjede kod Mohača i pogibije posljednjeg hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika II., obilježio i povijest Osijeka u sljedećih četrdeset godina. Grad je bio utvrđen i islamiziran, ali je zadržao srednjovjekovnu strukturu ulica. Izgrađeno je više džamija, a na mjestu franjevačkog samostana i crkve, nastala je Sulejman-hanova džamija. O izgledu grada i njegovim stanovnicima iz tog vremena, svjedoči nekoliko izvora, ali je najživopisniji je opis Evlije Čelebi-je, koji je boravio u gradu 1663. godine. Evlija je opisao oblik grada, Srednji grad, Citadelu i Varoš. Iz njegova se opisa vidi da je u srednjem gradu bilo 400 kuća, da je Citadela s četiri visoke kule zidana opekama, a da je Varoš ili palanka bila slabije utvrđena, s također 400 kuća. Mjesto je imalo sedam mahala (jednu kršćansku) i šezdeset i šest bogomolja. Pored Sulejman-hanove džamije svakako je najznačajnija bila ona Kasim-paše, koja je izgrađena na mjestu stare crkve, a danas je na njenom mjestu crkva sv. Mihaela.

Opis Varoši vrlo je detaljan i pored džamija i škola, hamama, hanova, karavan-seraja, Evlija je naveo da je tamo bilo i dvije stotine dućana s robom iz cijelog svijeta. Izvan Varoši nalazio se i panadur, zidana velika zgrada gdje se održavao godišnji sajam. Opisao je i izgled stanovnika, a posebnu pozornost je posvetio opisu Sulejmanovog mosta, izgrađenog 1566. godine za potrebe turske vojske u pokušaju prodora prema Beču. Most je postao svjetsko čudo i prikazan je, uglavnom idealizirano, na brojnim onodobnim gravurama i medaljama, osobito u vrijeme borbi za oslobođenje Ugarske i Slavonije od Turaka u drugoj polovini 17. stoljeća. Novija arheološka istraživanja potvrdila su postojanje ostataka mosta u blizini dvorca u Dardi, do kojeg se most protezao.

Nakon dugotrajnih borbi, Osijek je oslobođen u petak, 29. rujna 1687. godine, pa tako i danas, svakoga petka, zvone zvona crkve sv. Mihaela nekoliko minuta nakon 11 sati! Kako je Osmansko Carstvo, iako oslabljeno, i dalje bilo opasnost za Hrvatsku i Ugarsku, što dokazuju brojni ratovi i sukobi i poslije potpisivanja mira 31. 1699. godine u Srijemskim Karlovcima, Austrija, koja je nakon pogibije posljednjeg hrvatsko-ugarskog kralja magnati (Nikola Iločki), što sve

MUZEJ SLAVONIJE U OSIJEKU

lja Ludovika II. Jagelovića postala nominalni gospodar tih prostora, započela stvarati utvrđenu liniju na granici s Osmanlijama.

Tako je započela i nova era u povijesti Osijeka i njegove Tvrde, koja je potpuno promijenila izgled i postal, prije svega, utvrđeno vojno uporište s gradskim elementima. Nakon pada Budima, početkom rujna 1686. godine, Ludwig Badenski počeo je prodor prema Osijeku i stigavši do Darde, ali bez mogućnosti zauzimanja Osijeka, zapalio je Sulejmanov most od kojega su ostali samo pepeo i nagorjeli stupovi. General Johann Heinrich von Dünnewald, započeo je prodiranje u istočnu Slavoniju prema Osijeku iz pravca Virovitice. Turci su nakon glasila o opsadi Valpova pobjegli, pa je pukovnik Ladron ušao u Osijek. Nakon njega, 5. listopada, u Osijek su ušli general Dünnewald i grof Ivan Drašković, nakon čega je održano misno slavlje uz pjevanje himne *Te Deum laudamus*.

Od turskog Osijeka nije ostalo gotovo ništa, tek nekoliko građevina i nagorjeli most. No, pritom su brojne vedute i medalje slavile pobjede kršćanske vojske nad Turcima. S vojskom su u grad ušli i isusovci i franjevci, te zauzeli pozicije bivše Kasim-pašine, odnosno Sulejman-hanove džamije. U gradu je zatečeno tek nešto turskog i kršćanskog stanovništva, a postupno su počeli pristizati novi stanovnici, uglavnom s njemačkog govornog područja, kakav je bio i sastav vojne posade. Osijek je postao carsko dobro, podvrgnuto Dvorskoj komori.

Gradsko poglavarstvo i izgradnja utvrde

Grad se popravljao, nastajali su

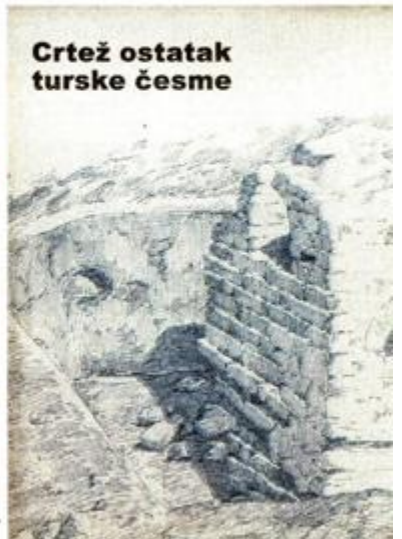
prvi planovi za obnovu, ali kako je rat još trajao, Osijek je zapravo bio vojni logor. Ipak, 1690. je osnovano Gradsko poglavarstvo, odnosno magistrat, koji je dobio pismene službene upute, odnosno prvi statut i pečat grada, kojima su bile određene obveze i pravila ponašanja građana Osijeka u javnom životu.

Turci su još jednom, 1690., napali grad, ali su odbijeni, čime je zauvijek prestala opasnost od turske vojske. Oslobođenjem Broda, Gradiške i Pakraca oslobođena je cijela Slavonija. Odustajanje od obnove starog, srednjovjekovnog i turskog Osijeka, značilo je i rušenje preostalih građevina i zidina. Stanovništvo je iz Varoši preseljeno zapadno od Tvrde i tako je nastala jezgra budućeg Gornjeg grada.

Započeli su dugotrajni građevinski zahvati na izgradnji pojedinih bastiona, ali zbog financijskih problema i nepostojanja generalnog plana izgradnje, sve do pobjede kod Sente u rujnu 1697. godine, izgrađeni objekti postupno su propadali. Tek osnivanjem tzv. Carraffine komisije, koja je trebala u Slavoniji reorganizirati vlast i odvojiti vojnu od civilne, započelo je sustavno uređenje grada. Popisano je stanovništvo 1698. i njegova imovina. U to vrijeme, stanovnici obližnjeg Otoka nasuprot grada, naselili su područje istočno od Tvrde na prostoru nekadašnje rimske Murse, čime je nastala Donja varoš (Inferior civitas), odnosno jezgra budućeg Donjeg grada. Gornja varoš postala je 1702. zasebna općina, a Donja varoš 1704. godine.

Gradska jezgra unutar zidova bila je Grad, odnosno Civitas ili njemački - Stadt. Izgradnjom velikih zidina s vratima koja su se noću zatvarala, Tvrda, odnosno Osijek, postao je Unutarnji grad

Već u 14. stoljeću u Osijeku je postojala župna crkva sv. Trojstva čiji su značajni arhitektonski ostatci, kao i važni arheološki nalazi (nadgrobnna ploča Filipa Koroga iz 1394. godine), pronađeni tijekom nekoliko arheoloških iskopavanja u posljednja dva desetljeća na mjestu današnjeg franjevačkog samostana i crkve sv. Križa. Članovi obitelji Korogi, kao jedne od najznačajnijih velikaških obitelji Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva, postali su vlasnici Osijeka još prije sredine 14. stoljeća i od njega su napravili svoje upravno i stambeno središte

Crtež ostatak turske česme

Portret baruna Franje Trenka

(Interior civitas ili Innere Stadt), odvojen širokim glisijama od Gornjeg i Donjeg grada, odnosno varoši. Južno od Tvrde nastao je Novi grad. Kasnije je tamo formirano tvrđavsko groblje, danas Novogradsko, a u 19. stoljeću i Gradski vrt.

Nakon oslobođenja Osijeka od osmanske vlasti, stare su, uglavnom drvene kuće koje su preostale nakon borbi - porušene. Kako i zašto su srušeni kaštel s palasom i druge zidane zgrade nema podataka, ali je jasno da su izgradnja novih utvrđenja odmah nakon oslobođenja, a posebno nakon priprema za izgradnju utvrde krajem 17. stoljeća, bili osnovni razlog za njihovo uklanjanje.

U osnovi je zadržan raspored ulica srednjovjekovnog, odnosno turskog grada. Nove su kuće morale biti zidane od kamena i opeka, te je najveći dio gradskog tkiva bio izgrađen još krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Na početku 18. stoljeća (1701. godine) već su bile sagrađene zgrade Gradskog magistrata (s Komorskom inspekcijom) na glavnom trgu, kao i neke druge zgra-

de namijenjene visokim civilnim i vojnim službenicima.

Novi bedemi i vojni objekti

Početak 18. stoljeća počela je i izgradnja isusovačkog i franjevačkog samostana, te crkve, čime su stvoreni preduvjeti, ne samo za prakticiranje vjere, već su oni postali i žarišta kulture i obrazovanja, koji su kasnije izrasli u dvije visoke škole na fakultetskoj razini - filozofsku i teološku.

Također, 1709. godine donesena je odluka da se nastavi s radovima na izgradnji utvrde. Nakon brojnih promjena osoba zaduženih za izgradnju utvrde, u siječnju 1710. godine, postavljen je za zapovjednika, general Johann Stephan barun von Beckers, pod čijim se zapovjedništvom i nadzorom posao započeo i dovršio. Tko je izgradio konačni plan, nije poznato (možda inženjer Dörck), ali je izgrađena posebna ciglana.

Dörck je po uzoru na francuskog graditelja Vaubana, oblikovao modernu nizinsku utvrdu od opeka, jedinstvenu, nepravilnu, zvjezdol-

ku utvrdu okruženu glasijama, a na suprotnoj obali je bila predviđena izgradnja utvrde (Kronenwerk). U posao je uključen i potpukovnik i nadinženjer, Maximilian Eugen-Grof Gosseau de Henef. Kao temelj izgradnji izrađeni su brojni planovi.

Početak novog rata s Osman-skim carstvom 1716. godine, nije prekinuo radove, pa su svi važni poslovi na utvrđenjima završeni 1719. godine. Povodom toga su s obje strane Vodenih vrata postavljene dvije kamene ploče na latinskom i njemačkom jeziku, kojima se slavi doprinos generala Beckersa (postavio kamen temeljac 1712., a završio izgradnju 1719. godine). Beckers je umro prvog dana 1721. godine, a tijelo mu je, vjerojatno, bilo pokopano u samim zidinama, dok se ploča s latinskim natpisom čuva u Muzeju Slavonije. Novi bedemi prekrili su stare srednjovjekovne zidine, pa je moguće da su još uvijek djelomično sačuvani unutar sačuvanog, sjevernog dijela bedema.

Izgrađeno je pet vojarni, stanovi za časnike, dva spremišta za topove i tri barutane, a gradnja se nastavila unutar i izvan zidina sljedećih nekoliko desetljeća. S druge se strane gradila tzv. Krunska utvrda, na poticaj princa Eugena Savojskog, čiju gradnju je vodio Beckersov zet, general Maximilian Petrasch. Na trgu je 1726. dovršena gradnja velike i reprezentativne zgrade vojnog zapovjedništva (Generalthaus), oblikovane poput renesansne palače, sa sjajnim baroknim portalom koji svojim umjetničkim kvalitetama i monumentalnošću, svakako pripada u najvrjednija umjetnička djela profane barokne arhitekture, ne samo u Hrvatskoj.

Nastanak jedinstvenog grada

Zgrada Glavne straže (danas dio Muzeja Slavonije) dovršena je 1729. godine. Na mjestu stare Glavne straže dala je udovica generala Petrascha (umro 1724. godine) izgraditi zavjetni stup protiv kuge (Kužni pil ili Pestsäule), čime je središnji trg dobio zaokruženi, reprezentativni izgled. Tvrđava je imala osam bastiona ispred koji su se nalazila zaštitna utvrđenja, kontragardi i redute, odnosno prazni prostor - glasije.

Izgradnja novih objekata i infrastrukture nastavila se sve do kraja 19. stoljeća. Oko 1760. godine izgrađeni su vodotoranj i vodovodna mreža, a tada su na glavnom trgu izgrađene i dvije fontane, odnosno

Liturgijske cipele nadbiskupa Summe

javna zdenca. Zapovjedništvo tvrđavske posade (danas Gradsko poglavarstvo) je izgrađeno 1779. godine. Važan komunalni zahvat bila je i ciglom zidana visoka lučna kanalizacija 1779. godine, a potom je izgrađen i drveni most preko Drave, kao i mosni ured (Bruckamt).

U Osijeku su, kako pokazuju pisani dokumenti, boravile brojne pukovnije (Herberstein, Baden, Palffy, AlGaudente - sastavljena od Španjolaca, Sicilijanaca i drugih) od kojih su mnoge sudjelovale u izgradnji same utvrde. Oko 1809. u Tvrđavi je bilo 6000 vojnika. Osobito je važna bila 78. osječka pukovnija čiji začetak seže u vrijeme njenog osnivača, baruna Franje Trenka.

Kada je 1783. godine sjedište vojnog zapovjedništva za Slavoniju i Srijem prešlo u Petrovaradin, Tvrđa je postupno gubila svoju vojnu važnost.

Dekretom Josipa II., 2. prosinca 1786. ujedinjene su tri komorske općine u jedinstveno Gradsko poglavarstvo i jedinstveni grad, pa se taj datum obilježava i kao Dan Grada Osijeka. Na čelu poglavarstva je bio Hrvat, Franjo Blažić. Kako je razvidno iz bogate dokumentacije, Osijek je došao u središte ratnog sukoba Austrije i Napoleona 1805. godine, kada je u grad došlo sedam lada s dragocjenostima bečke riznice, važnim dokumentima i dragocjenostima brojnih gradova Austrijskog Carstva. Građani Osijeka tada su shvatili slabost Austrijskog Carstva kao priliku da se oslobode ovisnosti od Ugarske komore.

Kip sv. Franje Asiškog

To im je i uspjelo 28. kolovoza 1809. godine, ali je cijena bila vrlo visoka (183.723 forinte). Tako je Osijek stekao pravo slobodnog izbora poglavarstva, ubiranja poreza i drugih prihoda, sudbenosti i slanja predstavnika u Hrvatski sabor! Sjedište poglavarstva je bilo u Gradskoj kući, gdje je ostalo sve do 1945. godine, a tamo je danas i Muzej Slavonije.

Tvrđa je bila upravno, prosvjetno i kulturno središte. Časnici su bili plemići, a vrhovni zapovjednici su potjecali iz visokog plemstva, koji su nastojali prenijeti način i stil života iz velikih gradova, što se ogledalo u odjeći i obuću, prehrambenim navikama, opremi stanova i palača, knjigama i ponašanju. Tako su stizali brojni luksuzni predmeti iz Beča, Graza, te i njemačkih gradova u Osijek, o čemu na izložbi svjedoče tek pojedini arheološki nalazi i malobrojni sačuvani predmeti.

Tvrđa u 19. stoljeću

Puno je bolje sačuvana baština franjevac i isusovaca kroz njihove knjižnice, dokumente, crkvene predmete i interijer. Prva tiskara,

Dörck je po uzoru na francuskog graditelja Vaubana oblikovao modernu nizinsku utvrdu od opeka - jedinstvenu, nepravilnu zvjezdoliku utvrdu okruženu glasijama, a na suprotnoj obali je predviđena izgradnja utvrde (Kronenwerk)

pak, započela je s radom u franjevačkom samostanu 1735. godine. Na studiju filozofije, odnosno teologije, predavali su poznati književnici i znanstvenici, kao Marijan Lanosović, Ivan Velikanović i drugi. Među studentima isticao se Matija Petar Katančić.

Plemići i trgovci su bili elita koja je organizirala gradski život. Pored kućnih zabava s bogatim trpezama, održavali su se javni balovi, a u generalat i kazališne predstave od 1750. godine. Samo mali dio njihovog bogatstva, međutim, završio je u Muzeju Slavonije kroz donacije građana nakon njegovog osnutka 1877. godine, no za brojne su se predmete izgubili podaci o podrijetlu i vlasnicima. Popisi pokretne imovine građana iz 18. stoljeća potvrđuju bogatstvo pojedinih stanovnika. Kulturni su sloj činili i profesori, liječnici, nadstojnici samostana, župnici, ljekarnici, vojni i upravni službenici, te kipari i slikari.

Ukidanjem isusovačkog reda i Teološkog fakulteta, jedina obrazovna ustanova unutar stare jezgre ostala je Velika ili klasična gimnazija kojoj se tek 1870. godine pridružila Realna gimnazija. U drugoj polovini 19. stoljeća vodeću ulogu postupno je preuzimao Gornji grad, osobito nakon

Portal Generalkasarne

izgradnje palače Virovitičke županije 1846. i podizanjem zgrade „Casina“ 1866. godine (danas zgrada Hrvatskog narodnog kazališta). Gimnazijski profesori su često postajali i kustosi Muzeja slobodnog i kraljevskog garda Osijeka, odnosno Muzeja Slavonije.

No, malo je bilo novih gradnji u tvrđavskom tkivu 19. stoljeća. Na Gradsku je kuću 1836. godine dodan kat, a 1847. godine su dodana i četiri nova javna zdenca - česme na svakom uglu glavnog trga, od cr-

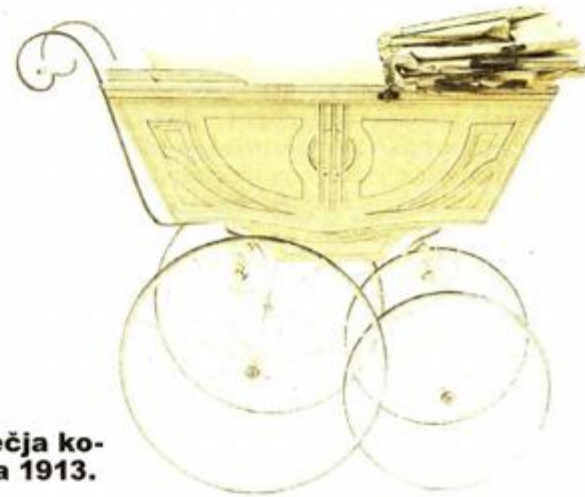
umjesto dotadašnjeg plina, te je izgrađena Munjara uz sam istočni rub Tvrđe. Na jugozapadnom je rubu izgrađen i današnji Dom zdravlja, gdje su obavljena i prva značajnija arheološka istraživanja 1936. godine, koja su dala vrlo važne nalaze vezane za razdoblje osmanske vladavine.

Tvrđa - turistička meka

Rušenje bedema je vrlo dobro dokumentirano fotografijama i crtežima. Ostao je samo sjeverni plašt bedema i dio Krunske utvrde. Prilikom rušenja pojavili su se i ostatci srednjovjekovnih zidova i osmanske arhitekture (česma, tzv. Filibejeva utvrda), od kojih je ostao samo dio turskih bedema na istočnom ulazu u Tvrđu.

U Domovinskom ratu, Tvrđa je doživjela velika razaranja i ljudske žrtve, ali na sreću niti jedan ključni spomenik ili građevina nisu značajno oštećeni. Stanovništvo se nakon ovoga rata, kao i nakon svih ranijih velikih ratova, dosta promijenilo.

Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća započela je obnova i revitalizacija graditeljske i umjetničke baštine Tvrđe. Zavod za zaštitu spomenika (ROS

Dječja kolica 1913.

venog šikloškog mramora, od kojih su sačuvana samo dva. Zgradu Klasične gimnazije na nekadašnjem Solarskom trgu projektirao je poznati bečki arhitekt Herman Bollé. Sljedećih stotinjak godina Tvrđa je stagnirala, ekonomski i građevinski propadala, a vojska je i dalje bila njezin glavni, ali ne i aktivni poticajni sadržaj.

Tako je Tvrđa postala spomenik bez stvarnog vojnog značaja (vojno zapovjedništvo otišlo je 1869. godine), te je počelo rušenje pojedinih vojnih objekata krajem 19. stoljeća. Nakon ukidanja Vojne krajine prestala je, 1883., zabrana izgradnje na tzv. prostoru „topničke potege“, odnosno glasija, a izgradnjom pruge za prometovanje konjskog tramvaja 1884. godine, prvog u ovom dijelu Europe, povezani su prometno Tvrđa s Gornjim i Donjim gradom.

Zbog brojnih ratnih sukoba u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, tek je nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine „sazrelo vrijeme“ za rušenje gradskih bedema Tvrđe. Glavni izgovor gradskih vlasti i vojske nove države bio je taj da tvrđavski bedemi sprječavaju prometnu povezanost svih dijelova grada. Rušenje je trajalo od 1923. do 1926. godine, kada je uvedena električna struja

- osnovan 1962. godine) i kasnije Agencija za obnovu Tvrđe (osnovana 1999.) bili su nositelji izrade projekata revitalizacije i njihove realizacije, a otvaranjem Restauratorske radionice HRZ-a, započela je i intenzivnija obnova pokretne i nepokretne spomeničke baštine Tvrđe.

Postupnim odlaskom vojske, otvarale su se i nove mogućnosti korištenja velikih vojnih građevina za različite svrhe. Djelomično su vojne pretvorene u škole i kulturne institucije (rektorat Sveučilišta i nekoliko fakulteta, Državni arhiv, Muzej Slavonije), ali još uvijek taj proces nije dovršen jer su pojedine zgrade napuštene i devastirane. Pored obrazovnih i kulturnih institucija, u Tvrđi su otvorene galerije (Waldinger, galerija HDLU - Kazamat), umjetnički ateljei i Arheološki muzej. Novcem europskih fondova, Ministarstva kulture RH i Gradskog poglavarstva, uređeni su javni prostori (Trg Vatroslava Lisinskog), fasade zgrada i ostatci bedema.

Danas su brojni lokali preuzeli noćni život iz drugih dijelova grada, pa je Tvrđa postala prava turistička meka, iako još uvijek traju napori da se upiše na listu UNESCO-ve zaštićene svjetske baštine.